

ЗАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОЇ НАУКИ

УДК 342.72/73

П. Рабінович, академік НАПрН України,
професор Львівського національного
університету імені Івана Франка

Людяність під захистом права (до 65-річчя завершення Нюрнберзького процесу)

Вступні зауваги. 1 жовтня 1946 р. у німецькому місті Нюрнберг, у приміщенні колишнього міського суду було виголошено вирок Міжнародного воєнного трибуналу, створеного державами-переможницями у Другій світовій війні для притягнення до кримінальної відповідальності головних німецьких військових злочинців. Цей судовий орган протягом майже десяти місяців розглядав обвинувачення, висунуті двадцяти двом особам, які належали до вищого керівництва III Рейху.

Пізніше Генеральна Асамблея ООН затвердила (резолюціями від 11 грудня 1946 р. і 27 листопада 1947 р.) ті принципи, які були покладені в основу діяльності цього першого в історії людства реально діючого органу міжнародної кримінальної юстиції та його вироку і які відтоді набули значення світових стандартів міжнародного кримінального права і судочинства.

Згодом ООН ще неодноразово доводилось створювати тимчасові судові інституції задля міжнародного кримінального покарання керівників та вищих посадових осіб окремих держав, котрі скоїли діяння, так чи інакше подібні до тих, що ставились у провину керівникам фашистської Німеччини (зокрема, міжнародні трибунали для колишньої Югославії та для Руанди). Своєрідною верхівкою цієї, так би мовити, піраміди органів міжнародного кримінального судочинства став створений під егідою ООН постійний Міжнародний кримінальний суд (далі — МКС), який почав працювати у 2002 р. у місті Гаага.

Та все ж саме Нюрнберзький трибунал був і нині лишається історичним фундаментом цієї «піраміди». Тому без засвоєння «уроків» його діяльності навряд чи можливо адекватно інтерпретувати і сучасне міжнародне кримінальне право, і відповідне йому міжнародне

кримінальне судочинство. Адже, як йдеться у Заяві Верховної Ради України «До 65-ї річниці Нюрнберзького процесу над фашистськими злочинцями» від 19 квітня 1911 р., принципи, визначені його Статутом, покладені в основу низки повоєнних міжнародно-правових документів¹. Тому цілком закономірним є те, що документи Нюрнберзького процесу та його історичні наслідки лишаються предметом постійного вивчення як зарубіжних, так і вітчизняних фахівців². Адже, вважаємо, немає жодного перебільшення у твердженні про те, що Нюрнберзький трибунал, «без сумніву, є однією з доленосних подій в історії людства. За своїм масштабом він належить до тих епохальних явищ, котрі фундаментально змінюють весь лад життя і на довгі роки задають імпульс цивілізаційного розвитку»³.

Міжнародні злочини проти людяності: загальна характеристика. Один із таких уроків пов'язаний з тим, що у затвердженому в серпні 1945 р. Статуті Нюрнберзького трибуналу було названо (вперше в історії кримінального права взагалі) такий делікт, як «злочини проти людяності»⁴ та конкретизовано декілька його різновидів (п. «с» ст. 6).

¹ Голос України. – 2011. – 7 трав.

² Див., наприклад: Бест Дж. Война и право после 1945 г. : пер. с англ. / Дж. Бест. – М., 2010. – 676 с.; Розбудова демократичного суспільства після Нюрнберзького трибуналу : зб. статей. – Одеса, 2010. – 270 с.; Зелінська Н. А. Нюрнберзька концепція міжнародного преступлення и принцип «ex post facto» в міжнародном уголовном праве / Н. А. Зелінська // Наук. пр. Одес. нац. юрид. акад. Т. 7. – 2008. – С. 160–169; Верле Г. Принципы международного уголовного права : учебник / Г. Верле : пер. с англ. – 2-е изд. – О. ; М., 2011. – С. 9–15, 391, 399.

³ Яртых И. С. Предисловие / И. С. Яртых // Нюрнберзький процес: Защитительные речи адвокатов. – М., 2008. – Т. 1. – С. 3.

⁴ Втім, принагідно зауважимо, що міжнародна констатація і заборона такого різновиду міжнародних кримінальних злочинів (у дещо іншому формулюванні) були запроваджені ще у 1899 році. Тоді до преамбули Гаазької конвенції про закони і звичаї сухопутної війни було включено так зване застереження (рос. «оговорка») Ф. Мартенса – на той час досить знаного в Європі російського фахівця з міжнародного права. У цьому застереженні вперше в міжнародно-правовому акті було вжито таке поняття, як «закони людяності». Йшлося про те, що населення і конфліктуючі сторони залишаються під охороною та дією засад міжнародного права, оскільки вони впливають із звичаїв, що встановилися між освіченими народами, із законів людяності та вимог суспільної свідомості.

Тоді, ясна річ, навряд чи хтось міг прогнозувати, що майже через півстоліття поняття «людяність» знову з'явиться в одному з, можна сказати, епохальних міждержавних актів – Статуті Нюрнберзького трибуналу. В означеному документі злочини проти людяності було виокремлено, як зазначалось, у самостійний різновид деліктів (детальніше див.: Пустогаров В. В. Оговорка Мартенса – история и юридическое содержание / В. В. Пустогаров // Право и политика. – 2000. – № 3).

До них було віднесено:

- вбивства, винищення, поневолення, заслання, вчинені стосовно мирного населення у мирний час або під час війни;

- переслідування з політичних, расових чи релігійних мотивів з метою здійснення або у зв'язку зі злочинами проти миру чи військовими злочинами незалежно від того, чи були ці дії порушенням внутрішнього права держави, де вони були вчинені, чи ні.

У Статутах Міжнародних трибуналів для колишньої Югославії та для Руанди на додаток до названих вище різновидів злочинів проти людяності були ще зазначені: депортація, ув'язнення, тортури, застосовані щодо тих чи інших соціальних груп (чи щодо населення), а також згвалтування членів цих груп.

У Статуті ж МКС (1998 р.) до зафіксованих раніше у міжнародно-правових документах різновидів згаданих злочинів було додано й різні форми сексуального насильства, насильницькі зникнення, а також переслідування з гендерних мотивів (п.«к» ст. 7).

Узагальнення властивостей, притаманних усім міжнародно-злочинним посяганням на людяність, дає підставу виділити, як відзначають зарубіжні й вітчизняні фахівці, такі їх спільні ознаки:

а) масовість (тобто масштабність): потерпілими суб'єктами, жертвами таких злочинних діянь є мирне населення, його певні соціальні групи, спільноти;

б) систематичність (тривалість);

в) цілеспрямована організованість (зазвичай інституціоналізованість);

г) пов'язаність зі станом війни, збройними конфліктами, нападами.

Наведені показники злочинного характеру посягань на людяність мають, вочевидь, здебільшого формальний характер. Вони відображають так звану об'єктивну сторону таких деліктів.

Що ж стосується «матеріальних» (вже не формальних, а власне сутнісних, соціально-змістовних) — причому теж *об'єктивних* щодо потерпілих осіб — властивостей таких діянь, то певну інформацію про них можна зустріти якраз у згаданій статті Статуту МКС, яка присвячена саме злочинам проти людяності. У ній йдеться, зокрема, про «...нелюдські діяння... які полягають у навмисному спричиненні сильних страждань або серйозних тілесних ушкоджень, або серйозної шкоди психічному чи фізичному здоров'ю». Означені характеристики мають, ясна річ, яскраво *оціночну* природу. Проте вони, так чи інакше, завжди «матеріалізуються» у небезпечних для життєдіяльності потер-

пілих суб'єктів («жертв») наслідках протиправної поведінки. Такі наслідки виникають та існують не в уяві, не в абстракції, а насамперед у реальному (матеріальному, соціальному чи духовному) житті, вони дістають прояв у емпірично фіксованих фактах, подіях. Причому ці наслідки є *очевидними*, «природними». Така очевидність (принаймні якщо не для усього суспільства, то для його певних соціальних груп, спільнот) є завжди конкретно-історичною. І саме вона, як видається, здатна служити *об'єктивною* підставою для соціально-змістовної оцінки (скажімо, оцінки страждань як «сильних» ушкоджень або шкоди як «серйозних»). Значення *очевидності* у цій площині полягає, вважаємо, у тому, що вона забезпечує недовільність, підставність кваліфікації певних діянь як міжнародно-кримінальних деліктів проти людяності.

У зв'язку з *очевидністю* є принципово важливою й та обставина, що джерела і природа (сутність) міжнародних злочинів проти людяності інтерпретуються на основі здебільшого *природно-правових* уявлень, поглядів, концепцій¹. Так, на думку зарубіжного фахівця С. Глазера, принцип «нема злочину без покарання» у міжнародному кримінальному праві розуміється саме у природно-правовому аспекті: йдеться про злочин не у законі, а саме у *праві*². А відомий вітчизняний вчений-міжнародник О. О. Мережко назвав рішення Нюрнберзького трибуналу «прикладом дієвості природного права у ХХ столітті»³. Та й справді, у самому вирокі Нюрнберзького трибуналу⁴ прямо констатовано, що він (вирок) є «вираженням того міжнародного права, котре вже існувало на час утворення цього трибуналу», і що той, хто агресивно, всупереч укладеним угодам і без попередження, здійснив напад, «повинен знати, що вчиняє неправу справу». При цьому Трибунал констатував, що «...підсудні повинні були знати, що чинять всупереч міжнародному праву».

У названих вище міжнародно-правових актах, які забороняють злочинно посягати на людяність, використовуються зазвичай два техніко-юридичних способи закріплення такої заборони. Перший — коли

¹ Див.: Рабінович С. Природно-правова очевидність та її юридична позитивація / С. Рабінович // Юрид. Україна. – 2010. – № 1.

² Див.: Ледах И. А. Нацистские преступники и судебная практика в ФРГ / И. А. Ледах. – М., 1973. – С. 13.

³ Мережко А. А. Введение в философию международного права. Гносеология международного права / А. А. Мережко. – К., 2002. – С. 32.

⁴ Нюрнбергский процесс над главными немецкими военными преступниками : Сб. материалов в 7-ми томах. – Т. VII. – М., 1961. – С. 307–415.

поняття про цей делікт лише називається, термінологізується (наприклад, вживаються словосполучення «злочини проти людяності», «нелюдське поводження і покарання»), а другий полягає у тому, що те діяння, котре відображається цим поняттям як *родовим*, конкретизується через вказівку на його різновиди (з їх, у разі необхідності, наступною офіційною інтерпретацією). Показово, що при цьому дефініція *загального* поняття цього злочину жодного разу так і не формулювалась. Більше того, прямо вказувалось на невичерпність згаданих переліків, на їх «відкритість», можна сказати, незавершеність. Так, у Статуті Нюрнберзького трибуналу після переліку різновидів названого злочину бланкетно йшлося також про «інші жорстокості», а у Статуті МКС, як вже згадувалось, про «інші нелюдські діяння аналогічного характеру». Це, до речі, дає підставу констатувати визнання (з боку ООН) допустимості застосування в міжнародному кримінальному праві «аналогії закону»...

Вірогідність же збільшення кількості різновидів злочинів проти людяності можна пояснити, як видається, принаймні двома обставинами. По-перше, урізноманітнюванням засобів і способів скоєння саме таких правопорушень. (Так, до останніх пропонується включити, зокрема, пов'язане з тероризмом колективне та індивідуальне заручництво¹.) А по-друге, посиленням нетерпимості до них з боку «совісті людства» (суто етичне поняття, згадане у преамбулі Загальної декларації прав людини), підвищенням «планки», рівня вимог до забезпечення гуманності поведінки різноманітних суб'єктів суспільного життя — насамперед держав (їх органів, керівників, вищих посадових осіб) — стосовно індивідів, їхніх спільнот, об'єднань.

Так чи інакше, наприклад, у «ранній» юриспруденції МКС (як відзначають фахівці) набули розвитку «контекстуальні елементи» злочинів проти людяності².

Інші посягання на людяність. Принципово важливим видається той факт, що вже після завершення діяльності Нюрнберзького (та й, до речі, Токійського) трибуналу у декількох міжнародно-правових актах

¹ Нюрнберзький процес: незасвоєні уроки : виступ Голови Верховної Ради України В. Литвина на Міжнар. наук. конф., присвяченій 65-річчю Нюрнберзького процесу // Голос України. – 2011. – 18 трав.

² Див.: Богуш Г. Обзорная конференция по Римскому статуту: новые горизонты международного уголовного правосудия / Г. Богуш // Сравнительное конституционное обозрение. – 2010. – № 5. – С. 91.

всесвітнього рівня було закріплено заборону такого поведження чи покарання, яке є «нелюдським». Йдеться, насамперед, про Загальну декларацію прав людини 1948 р., яка проголосила, що «ніхто не повинен зазнавати тортур або жорстокого, нелюдського або такого, що принижує його гідність, поведження і покарання» (ст. 5), та про Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р., де встановлено, що «нікого не може бути піддано катуванню чи жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поведженню чи покаранню» (ст. 7).

Тим самим заборона вчинення нелюдських діянь була конституційована як справді універсальна, тобто така, що не залежить від яких би то не було конкретизуючих її характеристик та проявів (зокрема, від соціального чи індивідуального статусу її можливих порушників і суб'єктів, потерпілих внаслідок її порушення; від військового чи мирного часу її чинності; від кількості жертв (чи то окремих індивідів, чи то соціальних груп); від кількості відповідних деліктів (одноразових чи систематичних); від конкретно-історичних умов її дотримання чи порушення). У такий спосіб ця заборона, так би мовити, вийшла поза межі галузі міжнародного кримінального права й увійшла до іншої галузі — міжнародного права прав людини.

Але такий широкий підхід до розуміння всіх розглядуваних правових деліктів такого роду неминує породжувати потребу в наступній їх градації, класифікації (для початку хоча б доктринальної). Йдеться, отже, про вирізнення її *видів* — принаймні злочинних та незлочинних.

Ознаки *злочинних* деліктів саме проти людяності досліджувались у міжнародно-правовій науці досить широко. Серед вітчизняних джерел слід згадати (окрім праць проф. Н. А. Зелінської), зокрема, статті А. А. Маєвської та її кандидатську дисертацію «Злочини проти людяності: міжнародно-правовий аспект» (2002 р.). Спираючись на ці праці, ми й наводили вище такі ознаки.

А от щодо змістовної характеристики інших — міжнародно-*незлочинних* — деліктів проти людяності, то певну таку характеристику можна дістати, як видається, аналізуючи практику застосування Страсбурзьким судом (далі — Суд) ст. 3 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція). У цій статті встановлено, зокрема, що ніхто не може бути підданий нелюдському поведженню чи покаранню.

Матеріали цієї практики є особливо цінними, оскільки допомагають з'ясувати, в яких випадках нелюдське поводження становить відносно самостійний делікт, який, з одного боку, не є тотожним «спорідненим», найближчим до нього правопорушенням (зокрема катуванню, приниженню гідності), а з другого — не вичерпується тими його конкретними різновидами, котрі відображені у міжнародно-правових актах чи у національному законодавстві.

Адже — з огляду на щойно зазначені міжнародні стандарти — жертвами посягання на людяність можуть стати не тільки колективні суб'єкти (населення або якісь його частини), а й окремі індивіди (фізичні особи). В останньому випадку такі посягання, скоріше за все, переходять вже на рівень незлочинних.

Перш ніж вдатися до аналізу незлочинних посягань на людяність, зазначимо, що, так би мовити, індивідуальна людяність потерпає від *будь-якого* порушення яких би то не було основоположних прав людини. Відповідальність за всі такі діяння завжди буде водночас і відповідальністю за їх антилюдяність. Отож у *найширшому* сенсі яке б то не було порушення основоположних прав людини вже шкодить людяності. Проте зараз нас цікавитиме спрямоване безпосередньо на фізичну особу таке посягання на людяність, яке повністю не «поглинається» чітко зазначеними у позитивному праві іншими деліктами проти особи, а є явищем *родовим* щодо всіх останніх.

Інтерпретація нелюдського поводження у рішеннях Суду. Укладачі Конвенції презюмували, що саме Суд (а раніше і Європейська комісія з прав людини) у своїй практиці визначить різницю між кожним із трьох видів деліктів, заборонених ст. 3 Конвенції: а) катуванням; б) нелюдським поводженням або покаранням і в) таким, що принижує гідність, поводженням чи покаранням. І справді, це завдання було ним виконано.

Узагальнення вітчизняними фахівцями практики Суду з цього питання дозволило зробити такі основні висновки¹:

— для того, аби нелюдське поводження становило порушення ст. 3, воно має досягнути *мінімального рівня* жорстокості. Оцінка цього рівня залежить від усіх обставин справи, зокрема від її тривалості,

¹ Детальніше див.: Буткевич В. Г. Особливості з'ясування правового змісту ст. 3 ЄКПЛ та застосування основних стандартів / В. Г. Буткевич // Європейський суд з прав людини. Судова практика. – Вип. 1. – Ч. 1–2. – К., 2011. – С. 863–865, 878–879.

її впливу на фізичний чи психічний стан, а в деяких випадках від статі, віку і стану здоров'я жертви такого поводження. Отже, оцінка мінімального рівня жорстокості за своєю сутністю є відносною: вона залежить також від характеру і контексту такого поводження, способу дій і методів, в яких воно проявляється;

– стосовно особи, яка позбавлена волі, будь-яке застосування фізичної сили, яке не було викликано її власними діями, у принципі є зазіханням на право, закріплене у ст. 3 Конвенції;

– суд враховує наслідки, які мав несумісний зі ст. 3 вплив на особу. Зокрема, публічний характер покарання або поводження може бути доречним. Але разом з цим і відсутність публічності не є перешкодою тому, що б певне поводження потрапило до нелюдського: може бути цілком достатнім, що жертва принижена у своїх власних очах, навіть якщо вона не принижена в очах іншого;

– виходячи з того, що Конвенція є «живим інструментом, який має тлумачитися у світлі сьогодення», Суд вважає, що певні акти поведінки, які в минулому визначалися як нелюдське і принижуюче гідність поводження (на противагу катуванню), можуть інакше кваліфікуватися у майбутньому. Адже зростаючі стандарти у сфері захисту прав людини вимагають більшої рішучості в оцінці фундаментальних цінностей демократичного суспільства. Тому, наприклад, певні дії чи утримання від них, які раніше вважалися поза сферою регламентації ст. 3, у майбутньому можуть бути визнаними в межах її регулювання саме завдяки більш жорсткому рівню оцінки;

– суд визначає мінімальний рівень жорстокості, виходячи з кумулятивного ефекту поводження стосовно конкретної жертви.

До основних критеріїв (показників) покарання, яке вважається нелюдським, належать насамперед такі:

– таке покарання має викликати страждання *особливого рівня*, що виникли під впливом насильства;

– для такої оцінки покарання слід мати на увазі не лише фізичні страждання, а й душевну пригніченість від чекання покарання в тих випадках, коли його виконання затримується;

– при такому покаранні страждання, пов'язані з ним, мають бути більшими, ніж ті, які неминуче пов'язані з цією чи іншою формою законного покарання. Наслідки покарання, які тягнуть за собою примусове підкорення вимогам кримінальної системи, у переважній частині справ, якщо не в усіх, не є покаранням нелюдським;

- при оцінці покарання увагу слід звертати на фізичні та моральні страждання, які мають досягти такого рівня, що для особи з нормальними відчуттями, з урахуванням таких факторів, як її стать, вік і здоров'я, можуть вважатися нелюдськими;
- для кваліфікації покарання як нелюдського потрібно враховувати ще й обставини справи і особливо характер та умови покарання як такого, спосіб і метод його виконання;
- непропорційно суворе, не виправдане або невідповідне покарання ув'язнених є нелюдським.

Відтак саме принцип мінімального рівня жорстокості й визначає нижню межу страждань, зазнавши яких людина вважається такою, що піддана нелюдському поводженню, забороненому ст. 3 Конвенції. (Верхню ж межею страждань, яких зазнає людина внаслідок порушення ст. 3 Конвенції, є такий вид жорстокого, так би мовити «кваліфікованого», поводження, як катування). При цьому така жорстокість має бути не зумовлена, не пов'язана безпосередньо з реалізацією законно призначеного кримінального покарання чи заходів юридичної відповідальності іншого виду, а також, скажімо, із заходами лікарняно-оздоровчого характеру.

Узагалі ж можна сказати, що жорстокість — це така властивість діяння, яка полягає в його здатності зазвичай викликати в індивіда, якого воно торкається, біологічно чи соціально необґрунтовані страждання. Рівень же жорстокості, мабуть, «вимірюється» силою, глибиною таких страждань — негативних (больових, хворобливих, депресивних, пригнічених тощо) відчуттів, переживань, емоцій, думок. Саме таких страждань, які становлять природний, закономірний, «узвичаєний» результат впливу діяння суб'єкта-причинителя на стан (фізичний, психічний) потерпілого.

У літературі висловлена думка про те, що «категоризація рівнів та видів «забороненого поводження або покарання» та їх криміналізація... можуть призвести скоріше до плутанини, аніж до визначеності у термінології, яка застосовується, невизначеності із градацією видів забороненого поводження тощо»¹.

І справді, у *найширшому* сенсі всі три обговорювані види деліктів є поводженням нелюдським. (Це ще у 1968 р. констатувала Європейська комісія з прав людини, розглядаючи так звану «грецьку справу».)

¹ Пушкар П. В. Заборона катувань та інші форми жорстокого поводження чи покарання: застосування практики Європейського суду з прав людини / П. В. Пушкар // Європейський суд з прав людини. Судова практика. – Вип. 1. – Ч. 3. – К., 2011. – С. 86.

Однак погодитись із наведеним поглядом навряд чи можливо. Адже якщо не вдаватись до такої категоризації, ось тоді-то й збільшується ймовірність виникнення «плутанини» і «невизначеності» при застосуванні ст. 3 Конвенції. А крім того, з'явиться підстава дорікати укладачам Конвенції в порушенні правил юридичної техніки, юридичної стилістики.

Окрім об'єктивної складової, делікт проти людяності (як, зрештою, і будь-яке правопорушення) характеризується, ясна річ, і суб'єктивною складовою та суб'єктивною передумовою останньої. Таку передумову становить принаймні байдуже (за відсутності прямого умислу), а зазвичай негуманне, зневажливе, нетерпиме, а то й вороже *психологічне ставлення* правопорушника до інших людей (людини) або до певної людської спільноти (при прямому умислі).

Інтерпретації Судом того чи іншого діяння держави-відповідача стосовно людини-заявника як поведження нелюдського сформульовані ним лише з приводу окремих конкретних життєвих ситуацій. Однак у жодному рішенні цього Суду ніколи не формулювалося (і, радше за все, не буде формулюватись) визначення загального поняття такого поведження...

Необхідність конструювання найзагальнішого поняття делікту проти людяності. Викладене, гадаємо, свідчить про регулятивну потребу все ж сформулювати — хоча б доктринально — робочу (операціональну) дефініцію гранично загального поняття деліктів проти людяності. Тобто запропонувати таке загальнотеоретичне його визначення, котре охоплювало б усі ті їх види, що на сьогодні вже відомі й згадані у міжнародному кримінальному праві та у міжнародному праві прав людини, і під яке згодом можна буде «підвести» також й інші злочинні та незлочинні делікти такого роду (якщо вони виникнуть у майбутньому).

Оскільки безпосереднім об'єктом усіх деліктів, що розглядаються, є саме людяність, то навряд чи можливо збагнути достеменно їх сутність, їхню соціально-антропну природу, не з'ясувавши, а що ж, власне кажучи, становить собою те явище, котре відображається поняттям «людяність». Але з'ясувати це, здавалося б на перший погляд, навряд чи можливо, не звертаючись до фундаментальних положень науки про людину — до положень *антропології*.

Людяність: спроба антропологічної інтерпретації. Як перший, суто попередній, крок у пошуках розв'язання означеного завдання,

звернемося хоча б до науково-довідкових джерел словникового та енциклопедичного характеру.

І ось хіба що не єдиним з доступних нам україномовних чи російськомовних джерел такого роду виявився філософсько-енциклопедичний словник «Человек» (М.: Наука, 2000), в якому вміщено окрему статтю під назвою «Человеческая природа». Поняття про останню інтерпретується у ньому в найабстрактнішій формі як «сукупність сталих, незмінних рис, загальних здібностей і властивостей, що виражають особливості людини як живої істоти і притаманні людині розумній в усі часи незалежно від біологічної еволюції та історичного процесу»¹. Але у цьому ж тексті — після наведення поглядів відомих мислителів різних часів стосовно саме таких рис і властивостей — на закінчення робиться дещо песимістичний висновок: людська природа як певне явище, безперечно, існує, однак ми не в змозі здійснити її конкретну розшифровку, оскільки вона виявляє себе у різноманітних культурних і соціальних феноменах. Людська природа, отже, не зводиться до переліку якихось усталених ознак; зрештою сама ця природа не є застиглою. Зберігаючи себе як певна цілісність, вона, тим не менше, піддається змінам. І нарешті, заключний висновок автора цієї статті російського професора П. С. Гуревича — відомого фахівця з антропології — виглядає таким чином: «Мабуть, варто дослухатися до твердження М. Шеллера про принципову неможливість визначити людську природу. Така дефініція означала б заперечення свободи і багатоманітності людини».

Отже, як бачимо, дістати якщо й не вичерпне, то хоча би більш-менш завершене *змістовне* уявлення про те, як же розуміти, витлумачувати феномен людяності (і відповідне поняття про нього), спираючись лише на сучасну антропологічну науку, є справою доволі проблематичною. Однак певною мірою її положення виявляються, так чи інакше, все ж небезкорисними задля аналізу деліктів проти людяності.

Крім того, слід зважати й на те, що самі ознаки людяності, їх наявність чи відсутність неабияк залежать від реальних природних і соціальних умов існування людини, є, зрештою, похідними від них.

¹ Отож, якщо вважати, що означені властивості існують *об'єктивно* стосовно всіх інших суб'єктів, тоді важко цілком погодись із твердженням про те, що «людяність – це природний, стихійний гуманізм. Гуманізм зрілий, цілеспрямований – це осмислена, усвідомлена людяність» (див.: Борзенко И. М. Человечность человека: Основы современного гуманизма : учеб. пособие для вузов / И. М. Борзенко, В. А. Кувакин, А. А. Кудишина. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М., 2005. – С. 390).

(Згадаємо відому афористичну сентенцію К. Маркса: аби повернути людині людське, потрібно самі умови, обставини її життя зробити людськими...) Тому, можна вважати, руйнація таких обставин теж становитиме посягання на людяність.

Основні висновки. Отож — як перший, початковий крок у напрямі розв'язання аналізованої тут проблеми — спробуємо (залучаючи й певну антропологічну аргументацію) запропонувати дефініцію гранично загального поняття про те правопорушення, яке є предметом нашого дослідження. А саме: **делікт проти людяності** — *це жорстоке ушкодження властивостей людини (біологічних, психічних, соціальних), що відрізняють її від усіх інших живих істот, або ушкодження умов її життєдіяльності, необхідних для формування, реалізації та розвитку таких властивостей, яке природно викликає її страждання.*

Але у чому ж означені властивості полягають? Якою має бути їх *змістовна* характеристика? Ось запитання, які видаються найважливішими. Та відповідь на них, гадаємо, зможе бути тільки-но конкретно-історичною, у певному сенсі релятивно-екзистенційною. Відтак, справді, навряд чи можна буде виявити з-поміж досліджуваних властивостей такі, котрі є (як мовиться у цитованій вище філософсько-антропологічній статті) «незмінними» в «усі часи»...

Запропонована щойно дефініція, є, ясна річ, небеззаперечною, в якихось її моментах, мабуть, досить вразливою. Але зараз наша мета полягала не в тому, аби дати цілком завершене, досконале, «відшліфоване» визначення обговорюваного поняття, а у стимулюванні, імпульсуванні подальших наукових пошуків у цьому напрямі.

І останнє. Як відомо, в Україні у разі виникнення питання про притягнення до кримінальної чи до адміністративної відповідальності не дозволяється вдаватися до застосування аналогії закону або аналогії права. Тому, мабуть, варто обговорити питання про підставність включення до відповідних кодексів вказівки на санкції за скоєння *посягання на людяність* як окремого, самостійного правопорушення (бажано разом із автентичним тлумаченням поняття про такий делікт). Адже захист від таких правопорушень має здійснюватись не тільки на міжнародному, а й на національному рівні. Та оскільки такої вказівки у цих кодексах поки що немає, то мало не єдиним засобом захисту українських громадян саме від нелюдського поводження з боку держави лишатиметься їх звернення до Суду зі скаргами на порушення ст. 3 Конвенції.

Рабинович П. Человечность под защитой права (к 65-летию завершения Нюрнбергского процесса)

В статье анализируются деликты против человечности, посягательства на которые впервые были официально объявлены противоправными в документах Нюрнбергского трибунала (1945–1946 гг.). Используется практика Европейского суда по правам человека. Принимаются во внимание положения науки антропологии.

Ключевые слова: человечность, деликт против человечности, Нюрнбергский трибунал, Европейский суд по правам человека.

Rabinovych P. Humaneness under the protection of law

The article analyzes the delicts against humanness, infringement of which were for the first time announced in the documents of the Nurnberg Trials 1945-1946. The practice of the European Court of Human Rights and the statements of anthropology are invoked.

Keywords: humaneness, delict against humaneness, Nurnberg Trials, European Court of Human Rights.